

PETŐFI SÁNDOR ÉS „A FÉRFIAS NŐK”

A Szécsi Mária irodalomtörténeti kontextusáról

Petőfi Sándor 1847 nyarán keletkezett epikus műve, a *Szécsi Mária* az életmű kevésbé kanonikus darabja. Tárgyalására a szakirodalomban többnyire csak a teljes Petőfi-életművet áttekintő vizsgálódásokban került sor (Horváth János¹ és Kerényi Ferenc² munkáiban), vagy tematikus alapon, a magyar irodalom más, szintén Széchy Mária alakját középpontba állító szövegeivel összevetésben.³ De ki is volt Széchy Mária, és miért válhatott a magyar irodalom népszerű alakjává, főképp a 19. században? Milyen funkciót tölt be Petőfi *Szécsi Máriája* az életműben, és hogyan kapcsolódik össze a történet Szendrey Júlia alakjával? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresek választ.

A Kisfaludy Társaság pályázata

„Készíttessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária. Beküldés határnapja nov. 20. 1847. Jutalma tizenkét darab arany Marczibányi-Motesiczky Vincenzia assz. alapításából.”⁴ Így szólt a Kisfaludy Társaság 1847. február 6-ai pályázati kiírása, amely Petőfi Sándor, Arany János és Tompa Mihály érdeklődését egyaránt felkeltette. A Széchy Máriáról szóló írásukat mindhárman el is készítették, az irodalomtörténeti kutatásokból azonban már régóta tudjuk, hogy a pályázatra végül a triász egyik tagja sem nyújtott be pályaművet, a jutalmat pedig az ekkor mindössze tizennyolc éves Szász Károly nyerte el.⁵

Széchy Mária, a 17. századi főúri asszony (1610–1679) már jóval a Kisfaludy Társaság pályázati kiírása előtt irodalmi hőssé vált: Gyöngyösi István 1664-ben *Márssal társolkodó Murányi Vénus* című verses epikai munkájában örökítette meg a későbbi nádorral, Wesselényi Ferencsel kötött házasságának történetét. A téma egyrészt (Gyöngyösinél is hangsúlyosan) szerelmi jellegű, másfelől azonban politikai téttel is rendelkezett, a házassággal együtt ugyanis a Habsburg-párti Wesselényi Ferenc birtokába került a Széchyek vára, Murány, amely addig az erdélyi fejedelem pártján állt. A várfoglalással egybekötött házassági történetnek a Gyöngyösi népszerű művétől a Kisfaludy Társaság pályázatáig eltelt időben is több irodalmi vagy épp színpadi feldolgozása született: drámaként már az

¹ Horváth János: *Petőfi Sándor*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1922.

² Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris, 2008.

³ Például: Kárpáti Károly: *A Murányi Vénus a magyar költészetben (Irodalmi kísérlet)*, Sopron, A szerző sajtója, 1880; Jeszenszky István: *Széchy Mária a magyar irodalomban*, Budapest, Petőfi Könyvnyomda-Vállalat, 1896; Ruttkay Veronika: Gyöngyösi „Murányi Vénus”-ának nyomai Arany, Petőfi és Tompa elbeszélő költeményében, *Irodalomismeret*, 1999/1–2, 110–121.; Kovács Györgyi: A Murányi Vénusz a 19. században, in: *Esztétika – etika – politika*, Budapest, Eötvös Collegium, Magyar Műhely, 2013, 53–66.

⁴ A Kisfaludy-Társaság (Magyar Szépirodalmi Intézet) által 1847. febr. 6-kán kihirdetett jutalomtélék, *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. február 7., 98.

⁵ *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936)*, szerk. és a társaság történetét írta Kéky Lajos, Bp., Franklin-társulat, 1936, 97.

1790-es években alapanyagul szolgált a formálódó magyar színjátszásnak (Verseghy Ferenc és Vitkovics Mihály átdolgozásaiban), Mednyánszky Alajos elbeszélésként írta újra a történetet német nyelven *Brautwerbung* címmel 1817-ben (ez 1832-ben magyarul is megjelent *Mátkásításként*), Kisfaludy Károly 1820-ban keletkezett színdarabját, a *Szécsi Mária, vagy Murányvár ostromlását* pedig sikerrel játszották a magyar színpadokon. A Kisfaludy Társaság pályázata 1847-ben tehát egy már létező irodalmi hagyományra támaszkodhatott – úgy is mondhatnánk, hogy egy létező irodalmi hagyomány újragondolására, módosítására ösztönzött.

Noha joggal merülhetne fel az erre vonatkozó gyanú, az Arany, Petőfi és Tompa közti levelezés tanúsága szerint nincs szó arról, hogy a triász közösen döntötte volna el, egyikőjük sem adja be a művet a kiírt pályázatra. Arany el sem hiszi Tompának, amikor az megírja neki, hogy nem pályázik; amint Petőfinek fogalmaz: „Tomba ugyan azt írja, hogy ő sem pályáz, de kutyát tegye bolonddá.”⁶ Petőfi is egyéni döntésként számol be Aranyról arról, hogy ő sem méretteti meg magát: „Én megírtam Szécsi Máriát, el ne ájulj ijedtedben, nem pályázok vele, az Életképekbe vagy a Szépek könyvébe adom.”⁷ Alighanem Arany volt az, aki a legkomolyabban fontolgatta a pályázást, ő viszont nem készült el a határidőre. „Megléhet, én nem leszek kész Szécsi M.-val, mert még hozzá sem fogtam, pedig belé akarok tenyerelni” – írja Petőfinek 1847. szeptember 7-én, panaszkodva arra, hogy nem tud hozzájutni Gyöngyösi *Murányi Vénusához*, márpedig mindenképp szüksége lenne rá a „historiai mellékszemélyek” miatt, mert Mednyánszky alapján egyelőre csak „a fő cselekvénnyel” tudott elkészülni.⁸

Széchy Mária alakja és a női nem határai

Az egyik legfontosabb eltérés Gyöngyösi *Murányi Vénusa* és a történetet a 19. században feldolgozó szerzők művei között Széchy Mária alakjában és szerepében mutatkozik meg. Míg Gyöngyösinél Wesselényi Ferenc és Széchy Mária egyenrangú hősök, akiknek közös szövetekezése nyomán jön létre a házasság és a várfoglalás, addig a 19. században, Mednyánszky Alajos elbeszélése nyomán a Murány-történetek központi alakjává egyértelműen Széchy Mária válik, aki a női nem határait áthágó, férfiruhát viselő várparancsnokként jelenik meg. A 19. századi átdolgozások többsége, így Arany és Petőfi munkái is azt a folyamatot ábrázolják, amelynek során Széchy Mária a férfiaszkodó szerepet elhagyva végül visszatér nőiségének körébe, úgynevezett „természetes hivatásához”.

Arany és Petőfi, mint leveleikből kiderül, mindketten rácsodálkoztak arra, hogy a tárgy kapcsán egymástól függetlenül jutottak ugyanarra a felfogásra – aminek oka Petőfi szerint a kettejük közti lélekrokonság volt, Arany szerint pedig az, hogy mindketten megtalálták „az egyetlen arkhimédészi pontot, melyből Szécsi Máriát művésziileg felfogni lehet és kell”.⁹ Arany mondatát Barta János 1984-es tanulmányában Voinovich Géza nyomán a következőképp magyarázza: „A maga igazi hivatására a szerelemben ráébredő nő – ez volna [...] az a bizonyos »archimédészi pont«.”¹⁰

A tárgy azonos felfogását az utólagos értelmező számára azonban nem a két költő közti lélekrokonság vagy az egyetlen művésziileg hiteles ábrázolásmód lehetősége magya-

⁶ *Petőfi Sándor összes művei VII. (Kritikai kiadás)*, s. a. r. Kiss József, V. Nyilassy Vilma, Budapest, Akadémiai, 1964, 91.

⁷ Uo., 93.

⁸ Uo., 95–96.

⁹ *Arany János összes művei, XV. kötet, Levelezés 1*, s. a. r. Sáfrán Gyöngyi, Bisztray Gyula, Sándor István, Budapest, Akadémiai, 1975, 172.

¹⁰ Barta János: Néhány észrevétel *Murány ostromáról, Irodalomtörténet*, 1984/2, 297–304., 298.

rázza a legmeggyőzőbben. Petőfire és Aranyra egyrészt hatással lehettek a korábbi feldolgozások (már Mednyánszky Alajos és Kisfaludy Károly szövegei is olyan férfias nőt ábrázolnak, aki a szerelem hatására változik vissza „igazi nővé”), másrészt pedig az egybevágó koncepció háttérében nem nehéz felfedezni a tárgyalt korszak sajtótermékeit, életvezetési-tanácsadó könyveit és irodalmi közegét egyaránt átható diskurzusát, amely szerint a két nem biológiai különbsége a társadalmi szerepüket is meghatározza; mindkét nemnek megvan a maga saját tevékenységi köre, az abból való kilépés pedig természetellenesnek minősül.¹¹ Számos egyéb szöveg mellett ez az elgondolás az alapja Gyulai Pál *Írónőink* című írásának is, amelyben a nőket kiutasítja az irodalmi nyilvánosságból. Gyulai Kisfaludy Sándor *Himfijének* részletét idézve így fogalmaz: „A nő körét és pályáját nem férfi önkény vagy pusztá conventio szabta meg, hanem a természet rendje és a társadalom szüksége. A nő physikai alkatánál fogva épen oly képtelen a férfiú pályájára, mint a férfi a nőére s Kisfaludy Sándor nem élczet, hanem igazságot mond, midőn így szól: Van határa a két nemnek, / S nem toldása az érdemnek, / Hanem hiba, / csorbaság, / Aki ezen általhág.”¹²

A női és férfi hatáskör elkülönítésének normája kapcsán magyarázó erővel bír Thomas Laqueur *A testet öltött nem* című könyvében kidolgozott elmélete is,¹³ amely szerint a 18. század végétől megváltozott a felfogás a két nem közti viszonyról: míg azt megelőzően úgy gondolták, a női test azonos lényegű a férfiével, csak épp alacsonyabb rendű hozzá képest (egy-nem modell), addig a 18. század végétől a női és a férfi testet lényegileg különbözőnek látják (két-nem modell). Ebből pedig az is következik, hogy a férfiruhát és férfi szerepet magára öltő nő más megítélés alá esik a 18. század végétől kezdve, mint korábban: Török Zsuzsa az átöltözés társadalomtörténetét vizsgáló tanulmányában Catherine Craft-Fairchild nyomán úgy fogalmaz, hogy míg a nők férfiruhába öltözése az egy-nem modell felfogásában „a létezés »magasabb fokába« való átmenetért tett erőfeszítés”, addig a két-nem modell koncepciója szerint „természetellenes és szubverzív jelenség”.¹⁴ Török a férfiruhás író, Vay Sarolta/Sándor alakja és megítélése kapcsán hasznosítja a két-nem modell felfogást, ugyanakkor az elmélet magyarázatot nyújt arra is, hogy a 19. század során miért tematizálódik olyan gyakran (negatív felhanggal) a „férfias nő” alakja, akár konkrét személyek megítélése, akár az irodalmi fikció terén. Széchy Mária 19. századi népszerűségéhez tehát hozzájárulhatott az is, hogy alakja a század elejétől kezdve a két nem határaitól szóló diskurzushoz kapcsolódott.

„Mert csak szerep s nem más az asszonyvitéség”

Petőfi *Szécsi Mária*jában más 19. századi feldolgozásokhoz képest is különösen markánsan jelenik meg a férfi és a női hatáskör szükségszerű különbözősége: feltűnő lehet ez amiatt

¹¹ Erről lásd például: Vaderna Gábor: Gyulai Pál, Arany János és a nők. A női írás a 19. század második felében Magyarországon, *Irodalomtörténet*, 2015/2, 146–175., főként 157.; Török Zsuzsa: „Ügyhöz nem illő öblös rikoltozás”. A nőírók körüli pánik a 19. század közepén, in: *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*, szerk. Török Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2016, 65–96., főként: 66; Kucserka Zsófia: Lehet-e a nőknek humora? *Verso irodalomtörténeti folyóirat*, 2022/2, 9–24, főként: 20–23.

¹² Gyulai Pál: *Írónőink*, in: *Uő.: Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 272–307., 274.

¹³ Thomas Laqueur: *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig*, ford. Sándor Bea, Budapest, Új Mandátum, 2002.

¹⁴ Török Zsuzsa: A férfiruhás író. Vay Sarolta/Sándor és az átöltözés társadalomtörténete, *Irodalomtörténet*, 2014/4, 466–484., 473.

is, hogy a szöveg legfőképp a két főhősre koncentrál, a történeti háttér vagy a mellékszereplők pedig csak jelzésszerűen kapnak helyet a szövegben (Arannyal ellentétben, aki a korábban idézett levélhez híven a történeti és egyéb részletekre is nagy hangsúlyt fektetett). Petőfi művéből számos olyan szakaszt idézhetünk, amely a két nem lényegi mását teszi tárgyává. Például amikor Wesselényi megkapja a hírt, hogy Murány várát asszony védi, már előre azon zsörtölődik, hogy így nem lesz egyenrangú a harc, illetve le-szögezi, hogy Széchy Mária kezében kard helyett főzőkanalat látna szívesebben:

*Ördög és boszorkány, még csak ez volt hátra,
Hogy fejkötő ellen szögezzem ágyumat;
Rá találok lépni, jó asszony, pártádra,
S majd pártáddal együtt fejed is leszakad.
Tán üres a konyhád, nincs mit kotyvasztanod,
Hogy főzőkanál helytt most a kardot fogod.¹⁵*

A szöveg egyik hangsúlyos pontja annak leírása, ahogyan Széchy Mária a szerelem hatására „visszaváltozik nővé”. Wesselényi szerelmes levelének elolvasása után a szobájába tér, ahol szó szerint is levetkőzi a férfiszerepet, a páncélt és a kardot sutba vágva:

*Alig várta, alig várta, hogy benn legyen,
És midőn beére, páncélát ledobta,
Hogy könnyebb, szabadabb lélekzetet vegyen,
S zajló szíve meg ne repedjen alatta.
Sisakja sem kellett, messze félreveté ...
Elég súly most szíve; mért terhelje fejét?*

*És ha már nincs páncél sem sisak fölötte,
Mit csináljon a kard egyedül oldalán?
A kardot is többi fegyveréhez tette,
S olly kimélve, mintha félne tőle talán.
Igen, mellyet eddig kivonva forgatott,
Mostan félt a karától, bár hüvelyében volt.*

*Marsból Venus termett. Így változik által
A haragos vihar bágyadt fúvalommá,
Igy változik át, melly gyújtott sugarával,
A tüzes nap, enyhe szelíd alkonyattá.
És a szem, melly elébb villámot lövelt szét,
Arca két rózsáját harmattal fűröszte.¹⁶*

A legdirektebb álláspont a férfi és a női nem át nem léphető határaitól a mű végén hangzik el, s az üzenetet tovább erősíti, hogy maga Széchy Mária fogalmazza meg, saját korábbi viselkedését elítélő kritikaként. A főhősnő utolsó megszólalása hosszú monológ arról, hogy férfinak és nőnek is megvan a maga hivatása, a kijelölt életpályáról letérni pedig fatális hiba. Széchy Mária végső tanulságként a szerelmet jelöli ki a nő életcéljául:

¹⁵ Petőfi Sándor: Széchy Mária, in: *Petőfi Sándor összes művei 5. kötet, Petőfi Sándor összes költeményei (1847), Kritikai kiadás*, s. a. r. Kerényi Ferenc, Budapest, Akadémiai, 2008, 142–153., 143.

¹⁶ Uo., 147–148.

Mert csak szerep s nem más az asszonyvitézség,
Elhagyom a csata térét, a színpadot;
A kardot, a páncélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott.
Fölveszlek, szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálcája!¹⁷

Szendrey Júlia mint Széchy Mária

Petőfi *Szécsi Mária*ját különösen érdekessé teszi, hogy művének értelmezéstörténete szorosan összefonódik saját, Szendrey Júliával kötött házasságával. Erdélyi Károly vetette fel először 1884-es tanulmányában, hogy Wesselényi Ferenc alakjában Petőfi voltaképpen saját magát ábrázolja, Széchy Máriaként pedig a szerelmes Szendrey Júliát örökíti meg: „Juliskája rajongó szerelme minden nőben csak ezen érzelmet kerestette akkor vele; s Juliskájára tekintve, mintegy kiengesztelődött Széchy Mária szerelmének győzedelme iránt.”¹⁸ Később, 1922-ben megjelent Petőfi-könyvében ezt a meglátást formálta azóta is érvényben lévő irodalomtörténeti konszenzussá Horváth János, aki a művet „a Júlia-korszak személyessé fejlődött líraiságának [...] epikai kiképződése”-ként értelmezi, s úgy ír a Kisfaludy Társaság által felvetett témáról, mint amelyben Petőfi „fogódzóra [talált] akkori lírai szükséglete számára is. A férfihivatást vállaló Szécsi Mária esete tapintatos leckéül szolgálhatott a szintén nyilvános szereplésre vágyó Júliának, a költőnek pedig alkalmul arra, hogy a női hivatásról való gondolkozását az anekdota felfogásában tárgyi kifejezésre juttassa.”¹⁹ Kerényi Ferenc 2008-as monográfiájában egyetértőleg idézi Horváth szavait; összefoglalóan pedig így ír: „a *Szécsi Mária* a két szuverén személyiségű jegyesnek és a korban újszerű, kiküzdött házassági kapcsolatuknak történelmi példázata.”²⁰ A „Mert csak szerep, s nem más az asszonyvitézség...” kezdetű, általunk is idézett szövegrész Kerényi értelmezésében Szendrey Júliának szánt figyelmeztetés, hogy le ne térjen a „női hivatás” útjáról.

Az életmű ekkortájt keletkezett részén belül (1847 nyara) mind Horváth, mind Kerényi talál olyan verseket, amelyek felfogásukban kapcsolódnak a *Szécsi Mária*hoz. Horváth a művet a *Válasz, kedvesem levelére* című verssel rokonítja, amelynek beszélője egy nagyszabású szerelmi vallomást követően arra inti kedvesét, ne vágyjon a nyilvánosságra, elégedjen meg a háttérben való meghúzódással. Horváth a versből a következő sorokat idézi: „Maradj, maradj el a csaták teréről; / Nem lész kevésbé kedves én előttem... / Sőt kedvesebbé tészem a tudat, / Hogy aki mély és nagy tenger lehetnél, / Csak mint kicsiny harmatcsepp ragyogsz / A szerénységnek rózsalevelén.”²¹

A szövegpárhuzamot Kerényi Ferenc további, szintén 1847 nyarán írt Petőfi-versekkel egészíti ki, a *Szép levél*, a *Megbántott a rózsám* és a *Valahogy* címűekkel. Ezek közül a *Valahogy*ból a következő részt idézi: „Menyasszonyom akaratos kisleány, / Én sem hajtok fejet minden szó után, / Tüzes patak a mi vérünk, / Hanem azért csak megférünk / Valahogy.” Kerényi értelmezésében ez a szöveg a következőképp kapcsolódik a *Szécsi Mária*hoz (és az abban megjelenő, Szendrey Júliának szánt figyelmeztetéshez): „Petőfi már július-augusztusban tisztában volt azzal, hogy azok az apróbb személyiségvonások (konokság az alapkérdésekben, szeszélyesség az apróbb ügyekben), amelyek eddig Júlia részéről szerelmi szabadságharcuk sikerét hozták, a továbbiakban házassági konfliktusok forrásai

¹⁷ Uo., 153.

¹⁸ Erdélyi Károly: Murány a magyar költészetben, in: *Figyelő XVII*, 1884, 161–172.; 168–169.

¹⁹ Horváth, i. m., 413.

²⁰ Kerényi, i. m., 328.

²¹ Horváth, i. m., 413–414.

lehetnek”.²² Fontos azonban látni, hogy a Kerényi által említett három vers voltaképpen már nem kapcsolódik a két nem határának diskurzusához, hanem általánosságban, ráadásul régi irodalmi toposzokat is felhasználva szólnak egy szerelmi viszonyban megjelenő ellentmondásos érzésekről (szerelem által okozott seb, amelyet a szerelemnek kell gyógyítania is; megbántottság és kiengesztelődés; két ember összecsiszolódásának nehézségei). Kerényi tehát jócskán kitágítja a *Szécsi Mária* értelmezési kontextusát: a Szendrey Júliához szóló versek közül mindazokkal kapcsolatot lát, amelyekben a szerelmi viszony nem tiszta idillként jelenik meg.

A jelenleg érvényben lévő irodalomtörténeti értelmezés szerint tehát a *Szécsi Mária*, karöltve Petőfi más verseivel, egyfajta lecke Szendrey Júliának: viselkedjen kevésbé öntörvényűen, engedelmes feleséghez méltóan, valamint ne akarjon irodalmi babérokra törni, ne vágyjon a nyilvános szereplésre, hiszen az a férfiak területe. De hogyan és miért lett Széchy Máriából ennyire egyértelműen Szendrey Júlia? Milyen előfeltevések munkálhatnak ennek az értelmezési hagyománynak a hátterében?

Szendrey Júlia, a normaszegő nő

Az utóbbi években Gyimesi Emese kutatásai alapján kaphattunk képet arról, milyen képzetek kapcsolódtak Szendrey Júlia alakjához a 19. és 20. század kulturális emlékezetében. Amint Gyimesi megfogalmazza, a 19. századi, kortársi visszaemlékezések kifejezetten férfias attribútumok hangsúlyozásával rajzolták meg Szendrey Júlia alakját.²³ Azok a Szendrey Júliáról szóló 19. századi jellemzések, amelyekkel Gyimesi könyvében hosszabban foglalkozik, *különlegesnek*, akár *furcsának* láttatják ugyan Szendrey alakját, ám nem radikális nemiszerep-áthágóként jelenítik meg, s nem is ítélikzeznek felette. Ilyenek például Jókai Mór vagy Jámbor Pál visszaemlékezései. Jókai Szendrey férfias arcvonásait emeli ki, s leginkább meghökkentő jelenségként jellemezte Szendrey Júliát 1886-os írásában:

Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint a minőnek Sándor versei megörökíték: alacsony termete volt, egészséges arcszíne, de férfias metszésű szája; [...] a mellett rövidre nyírott haját viselt; s épen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor. Egyszer főköttő helyett egy nemzeti színű csigaalakú phrygiai sipkát csinált magának, abban ment színházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főköttőrül: hát hogy tetszik?²⁴

Jámbor Pál pedig főként intellektuális tekintetben hangsúlyozza Szendrey Júlia „férfiaságát” 1880-as leírásában:

Szendrey Júliában volt valami férfias, ami az embert nem érzelmre, hanem eszmékre ébreszté [...]. Alig volt tárgy, miben otthon nem volt. Férje tisztelettel hallgatta őt mindig, és csak néha szólt bele a vitába, de korántsem, hogy ellentmondjon, hanem hogy neje állításait megerősítse.²⁵

²² Kerényi, i. m., 329.

²³ Gyimesi Emese: *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok*, Budapest, Ráció, 2021, 42.

²⁴ Jókai Mór: Az én kortársaim, in: Uő.: *Életemből. Igaz történetek. Humor. Örök emlékek. Útleírás*, Budapest, Ráth Mór, 1886, 202–243., 230. Idézi: Gyimesi, i. m., 42.

²⁵ *Jámbor Pál emlékalbum*, szerk. Beregnyei Miklós, Paks, Jámbor Pál Társaság, 2007, 59. Idézi Gyimesi, i. m., 43.

A kortársi visszaemlékezéseknek azonban van egy másféle, a fent idézettektől eltérő csoportja is. Ezekben a (jellemzően nők által írott) szövegekben Szendrey Júliának leginkább a külsőségekben: a társasági viselkedésben, az öltözködésben vagy a szivarozásban megjelenő „férfiassága” egyértelműen nemiszerep-áthágásként értelmeződik, emellett pedig hangsúlyos bennük az elhatárolódás, néhol kifejezetten a negatív megítélés gesztusa.

Kánya Emília, a Monarchia első női lapszerkesztője *Réges-régi időről* című emlékiratában például a következőképp mutatja be a társaságbeli Szendrey Júliát:

Az előszobába nyitottunk, amelyben hangos beszédet és nevetést hallottam. Kocogásunkat a zajos beszéd miatt senki se hallotta és így léptünk hát be: egy füsttenger fogadott. A szobában 6-8 férfiú volt, a háziúr elénkbe jött egypár lépéssel, a fekete borpamlagról, mely a két ablak közt állt, felemelkedett egy női alak, aki ott feküdt. Ez volt a híres szép Júlia, a feleségek felesége, akinek feje fölött ott ragyogott a halhatatlanság fényes koronája! Nyájasan üdvözölt, kezét fogtunk, aztán elvezetett a szomszéd szobába, az urak csak mulassanak egyedül, nekünk jobb lesz a másik szobában, mondá, és itt hagyta szivarját is, amely ajkai közt füstölt. [...] Mert megvallva az igazat, tartózkodással viseltem mindig a fesztelenül viselkedő nők iránt, és Júlia olyan rövid, pajtáskodó hangon szót egypárszor át az urakhoz, ami előttem egészen új volt és megdöbbsentett.²⁶

Amint látszik, a szövegrészben megjelenő szivarozás és a férfiakkal való fesztelen társasági viselkedés határozottan megdöbbsentik az elbeszélőt. Bozsoki Petra értelmezése szerint Kánya Emília ezen a szöveghelyen „a felsőbb társadalmi státuszú nők számára előírt társasági normákat áthágó magatartás”-ként érzékeli Szendrey Júlia viselkedését.²⁷

Vachottné Csapó Mária szintén emlékiratában idézi fel Szendrey Júlia alakját.²⁸ Vachottné iskolatársnője volt Szendrey Júliának, s a legfőbb tulajdonság, amelyet kiemel mind diákkori, mind fiatalasszonykori jelleméből, a rendkívüli dicsvágy, a kiemelkedésre törekvés – az emlékirat leírása szerint ez egyúttal a Szendreyt övező általános iskolatársi ellenszenvnek is oka volt:

A dicsvágy, Petőfiné kedélyének már az intézetben is jellemzője volt, hol mint kor- és tanuló társnék, együtt voltunk. – Kétségkívül a legkiválóbb tanulók közé tartozék, de ő legkitűnőbb óhajtott volna lenni. Bántá őt, szemlátomást elkedvetleníté, ha más leányka is kitűnt, s dolgozatait a világ minden kincséért sem mutatta volna meg előre egyik tanuló társnőjének sem, nehogy talán valamelyik átvegyen tőle valamit, vagy éppen meghaladja, – sem útba nem igazítá, ha valamelyik elfelejtett valamit, – úgy hogy míg engem például, ki vele ellenkező kedélyű s természetű valék, s a legszívesebben segítettem, ha lehetett, a gyöngébbeknek, – valamennyien szerettek, őt kivülem, egyetlen egy sem tűrheté.²⁹

Vachottné Szendrey külsejét tekintve is a feltűnésre való törekvést hangsúlyozza, s a Szendrey megítélésében gyakran felbukkanó George Sand-analógiára is utal: „Petőfiné

²⁶ Kánya Emília: *Réges-régi időről. Egy 19. századi írónő emlékiratai*, Budapest, Kortárs, 1998, 87–88. Idézi Bozsoki Petra: *A honleányság mint női emancipáció. Kánya Emília alakja és munkássága*, Doktori értekezés, Pécs, 2020, 154.

²⁷ Uo., 154.

²⁸ Vachott Sándorné: *Rajzok a multból. Emlékiratok (Szemelvények)*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935. (Magyar irodalmi ritkaságok 33.) (Az emlékirat először folytatásos formában jelent meg, 1886 és 1889 között adta ki a *Figyelő* irodalomtörténeti közlöny.)

²⁹ Vachott Sándorné, i. m., 75–76.

szerette öltözeteiben is a feltűnőt, s eszményképe a nők között Sand György lévén, a nagy francia író mintája szerint, első teendője volt férjhez menetele után, szép gazdag barna haját köröskörül levágnatni”.³⁰ Egy későbbi, már Petőfi eltűnését és Júlia második férjhezmenetelét követő találkozára pedig így emlékszik vissza Vachottné, hangsúlyozva Júlia excentrikusságát, sajátos öltözetét és a cigarettázást, egyúttal a George Sand-motívumot sem felejtve ki:

Kényelmes kereveten pihent Petőfi Sándor álmainak képe, úgy elmélyedve Sand egyik regénye olvasásába, hogy pillanatokig észre sem vette közelítésemet. – Öltözete, mint később szemügyre vettem, fekete selyem szoknyához, mintegy térdig érő sajtáságos szabású kaftán volt, tarka virágokkal elhintett foulardból, nyitott, bő ujjakkal s meglehetősen pongyola derékkal; – fején, rövidre vágott körhajához kis piros szerb sapkát viselt, hosszú sötét kék bojtjal, – míg szájában cigaretta füstölgött, kedves, gyöngyvirág illattal töltve be a szobát. De korántsem az ő excentrikus lénye döböntött meg úgy, hogy valóban mindenem remegett, – hiszen azt jól tudtam, hogy szereti a feltűnőt, azt, mi nem hasonlít máséhoz –, hanem a kép a kerevet felett, mely Petőfit ábrázolta olajfestményben.³¹

A dohányzásra és a sapkára a kettejük között zajló párbeszéd is reflektál az emlékiratban. A Vachottné által rekonstruált dialógusban Szendrey maga szabadkozik miattuk: „Ma azonban, mikor téged oly óhajtván vártalak, ha nem önkéntelenül történik, semmi esetre elő nem veszem sem e sapkát, sem a szivart, – mert tudom, hogy te az éfele kedvteléseket nem igen helyesled asszonyoknál.”³² A szivarozás és a különc öltözködés tehát itt is a női nem határait átlépő motívumként jelenik meg; Vachottné saját szólama ellenben azt is rögzíti, melyek a szokványos, a normát jelentő viselkedésbeli és megjelenésbeli elvárások – ezeket az emlékiratban természetesen mindig ő maga képviseli.

Különösen érdekes Szendrey Júlia 19. századi férfias megítélésének szempontjából Dékániné Vadadi Berta visszaemlékezése, amely először a *Petőfiána* című, Kolozsváron kiadott évkönyvben látott napvilágot 1889-ben, majd a *Fővárosi Lapok* külön is közreadta ugyanezen év októberében.³³ Vadadi Berta *Visszaemlékezés Petőfi nejeire* című írásában azt az időszakot örökíti meg, amikor Szendrey Júlia és fia 1849 nyarán néhány hetet az Erdélybe betörő oroszok elől menekülve a családjuknál töltött, Kolozsváron. Vadadi leírásában a férfias öltözködés és viselkedés egyértelműen vádakként jelennek meg: szövege ráadásul folyamatként ábrázolja, ahogyan a náluk töltött idő során Szendrey Julián egyre inkább eluralkodtak a férfias vonások, ebből következően pedig egyre jobban elzüllött.

Vadadi szövegének elején Szendrey külseje kapcsán szintén a feltűnőséget hangsúlyozza, s itt expliciten is megjelenik a „férfiruha” motívuma: „Öltözetében szerette a feltűnőt, kihajtott, széles fehér inggallért viselt, széles nemzeti vagy piros színű szalagcsokrokkal. Ruhái hasonlítottak a férfiruhákhoz s magyaros zsinórzatot hordott rajtuk.”³⁴ Később azonban már nem csak *hasonlít* a férfiruhához Szendrey öltözete: „A különcködés iránti hajlama mind fokozódott. Így készítettett magának férfiruhát, okul azt hozva fel, hogy így könnyebben mehet férfiak társaságába. Mintha most is látnám; igen kis fiúnak látszott, lehajtott inggalléréval és pörge kalapjával.”³⁵

³⁰ Uo., 77.

³¹ Uo., 94.

³² Uo., 96.

³³ „Petőfiána”. Dékániné Vadadi Berta: *Visszaemlékezés Petőfi nejeire, Fővárosi Lapok*, 1889. október 23., 291. szám, 2155–2156.

³⁴ Uo., 2155.

³⁵ Uo., 2156.

Az excentrikusság vádja szintén egyre súlyosbodik, ahogyan haladunk előre a szövegben. Kezdetben: „Excentrikus természete lassanként társaságot vont maga köré. Látogatták: Lendvai Márton, Balázs Sándor és a Stelfi fiuk, ez utóbbiak ritkábban. Idejüket fölolvassal, költemények szavalásával s a szomorú események megbeszélésével töltötték el, vagy néha sétálni mentek.”³⁶ Később pedig: „Mind vadabb és excentrikusabb mulatozások rendezett s ha jó anyám intette, hogy tettei nem illők sem neméhez, sem pedig nagynevű férje nejéhez s hogy a politikai viszonyok következtében bajt szerezhet magának is, szüleimnek is, ilyenkor kitört egész szenvedéllyel. Ő tetteiért csak férjének felelős s ő mint Petőfiné, fölül áll minden bírálaton.”³⁷

A férfitársaságban és férfiként való mulatás, az italozás persze megtette a hatását, s Vadadi visszaemlékezése szerint egy idő után szükségszerűen bekövetkezett a „nőiesség” minden erényének levetkőzése is: „Így Julia, ki oly magasan állónak hitte magát, mindinkább elveszte a nőiség nimbusát. Saját szobájában is gyakoriabbak lettek a mulatozások, mire mindig kimerültség és nagy levertség következett. Többi között elment egy mulatóságba, melyre kizárólagosan csak férfiak szoktak járni, s onnan szaladva jött haza lakására, mert ráismervén a férfiruhába öltözött nőre, kísérelt tőle elszakították és őt kapunkig üldözték. Szüleim intették, szüntesse meg életmódját, mert különben nem tűrhetik házuknál ilyen magaviselettel, de ő korlátozást nem akart tűrni, felköltözött a ház második emeletébe, hol aztán kitört féktelen szenvedélye. Kisfiát elhanyagolta és egész orgiákat rendezett.”³⁸

Vadadi a visszaemlékező cikk végén megbocsátóbb és részvételibb hangnemet üt meg; úgy látja, Szendrey Júlia jellemében az angyal és az ördög vonásai keveredtek egymással. Diagnózisa szerint Szendrey romlását lényegében az okozta, hogy férje nélkül kibillent a normális kerékvágásból, utat hagyva az „ördög” felülkerekedésének: „Benne két nő lakott: az egyik méltó a nagy költőhöz, eszes és férjéért rajongó; a másik ennek ellentéte és elnyomója. Lelke elveszté az egyensúlyt s a meredek lejtőn alászállt. Petőfivel meghalt az ő Juliskája is. Az a Julia, ki túlélte a nagy költőt, már nem az ő Júliája!”³⁹

*

Vadadi Berta írása azért tölt be különösen érdekes szerepet a Szendrey Júlia-émlékezetben, mert cikkének imént idézett tanulsága szinte egy az egyben került át a 19. század végi irodalomtörténet-írás elemzéseibe közé. Gyimesi Emese hívta fel rá a figyelmet, hogy Ferenczi Zoltán irodalomtörténetész 1896-ban megjelent háromkötetes Petőfi-életrajzában szemmel láthatóan ezt a Vadadi Berta-féle narratívát hagyományozza tovább, egyes helyeken szó szerinti egyezések formájában: „a férfias hajlamú és férfi mulatságokra, cselekvésre, függetlenségre törekvő nőt a forradalmi események árja és zavarai [...] mindinkább kihozták szelid nőiességéből és a lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények; de csíráik már most fejlődésükben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is.”⁴⁰

Szendrey Júlia mint férfias, külön, a nemi szerephatárokat áthágó nőalak tehát a kortárs, főként társaságbeli benyomásokat megörökítő (és természetesen egymásra is ható, egyre inkább közhelyesülő elemeket tartalmazó) szubjektív emlékezetben született meg. Ferenczi Zoltán Petőfi-monográfiájában azonban ez a Szendrey-kép irodalomtörténeti

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 2156.

⁴⁰ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*, III. kötet, Budapest, Franklin-Társulat, 1896, 294–295. Idézi Gyimesi, i. m., 38.

ténnyé rögzült. Így nyerhet magyarázatot az, hogy Horváth János és nyomában Kerényi Ferenc miért látják olyannyira hasonlóknak Szendrey Júlia és Széchy Mária alakját. Szendrey Júlia ugyanis a kulturális emlékezetben és az irodalomtörténet-írásban ugyanazokkal a meghatározó tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek Széchy Mária 19. századi, fiktív alakját is jellemzik: normaszegés, férfias külsőségek, a nemi határok átlépése. Horváth és Kerényi, amikor a *Szécsi Mária* példája alapján Szendrey Júliát öntörvényű, zabolázásra szoruló, a kelletnél autonómabb személyiségként láttatják, azokra az előfeltevésekre támaszkodnak, amelyek Szendrey Júlia alakját a 19. századi hagyományban meghatározták. A határátlépő, férfias nő alakja nagyhatású 19. századi toposz volt, fiktív és valós nőalakok leírására egyaránt kiválóan megfelelt. A különbség csak annyi, hogy míg Széchy Máriát a sisak, a kard és a páncél, addig Szendrey Júliát a rövid haj, a furcsa fejedők és a szivar tették férfias, normaszegő nőalakká.

Petőfi rajza